

Петро ЦИМБАЛ

завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університету державної фіскальної служби України
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
tsymbal52@meta.ua

Ілля ДІКОВ

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університету державної фіскальної служби України
vdovenkohelen@ukr.net

УДК 343.137

ПРИВАТНЕ ОБВИНУВАЧЕННЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ ПОРЯДОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України (КК України) підставою для настання кримінальної відповідальності є наявність у вчиненому особою суспільно небезпечному діянні складу злочину, передбаченого КК України. Таке суспільно небезпечне діяння не завжди і не в усіх випадках зумовлює настання відповідних правовідносин щодо притягнення до кримінальної відповідальності та належить до сфери кримінальної процесуальної діяльності. Значна кількість міжособистих конфліктних ситуацій залишається за межами застосування репресивних засобів примусу відповідно до підстав, визначених у законодавстві. Йдеться про ситуації, коли при порушенні приватних прав та інтересів потерпіла особа відмовляється ініціювати початок кримінального переслідування щодо «винуватого».

Особливості приватного обвинувачення у кримінальному провадженні досліджували такі науковці, як: Г.П. Власова, О.В. Єні, О.Б. Комарницька, О.З. Лукашевич, Н.В. Малярчук, О.Г. Яновська. Проте оновлення кримінального процесуального законодавства зумовлює потребу подальшого вивчення даного питання.

Метою статті є розкриття закономірностей та особливостей формування приватного обвинувачення як особливого порядку кримінального провадження в Україні, а також визначення недоліків закріпленого у Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України) підходу до регламентації вказаного кримінального процесуального інституту та їх усунення.

Приватне обвинувачення у кримінальному процесі України має давню історію правової регламентації. Вперше на законодавчому рівні особливості здійснення

приватного обвинувачення закріплено у «Руській правді», зокрема: справа розпочиналася на підставі позову; позивач самостійно підтримував обвинувачення; сторони самостійно збирали і подавали докази, що формально підтверджували пред'явлені суду вимоги [1, с. 185]. Приводом для початку справи могла бути лише скарга потерпілого, родичів або роду. При цьому вимога потерпілого про відкриття кримінального провадження була обов'язковою для слідчого [2, с. 124].

У XII–XIV століттях у Псковських судових грамотах, що мали змагальний характер, визначено розуміння завдання шкоди не лише приватній особі, а й державі [3, с. 67].

Внесок у ґенезу інституту приватного обвинувачення зроблено і Литовськими статутами 1529, 1566 та 1588 років. В їхніх положеннях було передбачено, що судочинство стосовно низки злочинів здійснювалося за правилами приватного обвинувачення, коли потерпілий сам збирав докази і підтримував обвинувачення в суді. Потерпілий у процесі розслідування був ініціатором копії і розпочинав судове слідство, подаючи скаргу, був обов'язковим учасником усіх процесуальних дій, що проводилися судом громади. Саме в цей час справи про так звані малозначні злочини дозволялося закрити з передачею винних на поруки [4, с. 58–62].

У період Козацько-гетьманської держави (XVII–XVIII століття) у кримінальних справах подавалася скарга – позов, пред'явлення якого залежало від волі позивача. Суд мав домогтися насамперед задоволення претензій матеріального характеру позивача. Сам процес був особистою справою сторін, де суд виконував керівну роль. Приватне обвинувачення в цей період набуло такої сили, що потерпілий міг заарештувати спійманого на гарячому злочинця та доставити до суду [5, с. 244–245].

У Статуті кримінального судочинства 1864 року (Статут) вперше на законодавчому рівні було чітко визначено злочини, провадження в яких здійснювалося у приватному порядку, серед яких: про образу гідності, наклеп та образу; повідомлення іншим про зараню вору, що походить від неподобства; погрозу здійснення будь-яких насильницьких дій, в тому числі

погроза позбавлення життя чи підпалу, тощо. У порядку приватного обвинувачення могли розслідуватися і такі більш тяжкі злочини, як крадіжка, шахрайство, якщо були вчинені між подружжям чи близькими родичами.

Власне порядок провадження у приватному обвинуваченні включав: порушення питання про кримінальне переслідування; збирання необхідних даних та судовий розгляд. Відповідно до ст. 5 Статуту правом порушення кримінального переслідування наділявся потерпілий та особи, яким законом було надано право клопотати за нього, та спеціально уповноважені особи. Після самостійного збирання сторонами доказів, вони передавалися мировому судді (ст. 73 Статуту). У випадку невідсутності справи мировому судді скарга передавалася на розгляд окружному судді згідно зі ст.ст. 177, 543 Статуту. Окружний суддя починав розгляд справи цієї категорії за матеріалами, наданими сторонами мировому судді, без проведення попереднього слідства (ст. 546 Статуту). Під час судового засідання обвинувачення підтримував приватний обвинувач, який у дебетах виступав із обвинувальною промовою (ст. 736 Статуту).

Відповідно до судової реформи 1864 року підставами для розгляду справи мировим суддею були скарги приватних осіб, повідомлення поліцейських, інших адміністративних органів, власна ініціатива мирового судді [6, с. 84].

Якщо аналізувати період радянської України, то у КПК УСРР 1922 року містилися приписи, що визначали принципи кримінального процесу, приводи до відмови в порушенні та закритті кримінальної справи приватного чи публічного характеру, преюдиційне значення рішень у цивільних справах, справах кримінального судочинства тощо.

Згідно зі ст. 27 КПК України 1960 року притягнення до кримінальної відповідальності лише за скаргою потерпілого здійснювалося, зокрема за злочини, передбачені ст.ст. 125, ч. 1 ст. 126, а щодо дій, якими завдано шкоду правам та інтересам окремих громадян, – ст. 203-1, ч. 1 ст. 206, ст.ст. 219, 229, 231–232-2, 356 КК України. Такі справи порушувалися лише за скаргою потерпілого, що також підтримував обвинувачення. Дізнання та досу-

дове слідство не проводилося за ст. 125, ч. 1 ст. 126, ст. 356 КК України при завданні шкоди правам та інтересами приватних осіб, а постраждалий одразу звертався до суду із скаргою щодо притягнення винного до кримінальної відповідальності. Якщо справа мала особливе суспільне значення та коли потерпілий через свій безпорадний стан, залежність від обвинуваченого чи із інших причин не міг захистити свої законні інтереси, то прокурор як виняток міг порушувати справу самостійно без скарги потерпілого. Після цього справа направлялася для провадження дізнання та досудового слідства, після закінчення якого розглядалася у загальному порядку. У такому разі при примиренні потерпілого та обвинуваченого / підсудного справа не закривалася.

У чинному КПК України по-іншому регламентовано інститут приватного обвинувачення. По-перше, значно розширено перелік кримінальних правопорушень зазначеної категорії. По-друге, кримінальні провадження у всіх справах приватного обвинувачення розпочинаються із внесення відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР) слідчим або прокурором, але тільки за заявою потерпілого, що виключає самостійне подання потерпілим скарги безпосередньо до суду першої інстанції. Підхід, обраний законодавцем у КПК України 2012 року, дає змогу визначити такі відмінні ознаки приватного обвинувачення, як особистий інтерес потерпілого; незначна суспільна небезпека злочину; обов'язкове врахування точки зору потерпілого та його ставлення до вчиненого на етапі внесення відомостей до ЄРДР та при подальшому здійсненні кримінального провадження.

Щоб розпочати кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, потерпілий має право подати до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого розпочати досудове розслідування, заяву про вчинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення. Питання відшкодування шкоди потерпілому в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї.

Зазначимо, що аналіз фахової літератури [7, с. 24] свідчить, що приватне обвинувачення в кримінальному судочинстві впродовж тривалого періоду його існування мало різні форми правового закріплення й реалізації від фактично основного виду і способу вирішення кримінально-правових спорів в обвинувальному процесі, через повне ігнорування становища потерпілого й обвинуваченого в інквізиційному (розшуковому) процесі, до оформлення у вигляді окремого інституту кримінального процесу у змішаній формі й до перспективи подальшого розвитку як окремого виду судової діяльності, наприклад, медіації.

Стосовно чинного КПК України, то вбачається деяка непослідовність щодо визначення категорії «приватне обвинувачення», яке вплинуло на визначення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Згідно з п. 13 ст. 3 КПК України «... обвинувачення – твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом». Тобто у вказаному пункті нормативне закріплення набуло тільки матеріально-правового аспекту цього поняття. Однак у п. 3 ст. 3 поняття «державне обвинувачення» (із набранням чинності 30 вересня 2016 року Законом України від 2 червня 2016 року № 1401-19 «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя») – «публічне обвинувачення»), яке є видовим щодо родового поняття «обвинувачення» визначено як «процесуальну діяльність прокурора, що полягає в доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення».

З аналізу зазначених дефініцій можемо зробити висновок, що, по-перше, законодавець непослідовний у формулюванні понятійного апарату, а також вказати на реалізацію у КПК України комплексного трактування поняття «обвинувачення» (як обвинувальна теза, обґрунтованість якої доводиться перед судом). Необхідно зауважити, що фіксація в КПК України подвійного тлумачення зазначеного поняття (поєднання матеріального і процесуального його аспектів) передбачає відповідне цьому розумінню формування

і зміст кримінальної процесуальної діяльності, в тому числі під час провадження у формі приватного обвинувачення. Тому підтримуємо думку В.В. Дорошкова, що в КПК України повинна бути закріплена сутність обвинувачення шляхом одночасного його відображення в процесуальному і матеріальному аспектах [8, с. 19]. А тому необхідно привести у відповідність та взаємоузгодженість тексти п.п. 3, 13 ст. 3 КПК України.

Поряд із категорією «приватне обвинувачення» у процесуальній науці та юридичній практиці виділяють обвинувачення приватно-публічне. Особливістю його процесуальної форми, що втілюється й у його назві, є суміщення окремих процесуальних правил обвинувачення приватного (стосовно початку провадження) й публічного (щодо встановлення обставин кримінального правопорушення) обвинувачень. У чинному КПК України законодавець відмовився від цієї назви, хоча, як свідчить аналіз положень Глави 36, запропонований законодавцем поряд фактично відродив приватно-публічне провадження, що здійснюється в публічному порядку. Щодо обвинувачення приватно-публічного, то, порівнюючи кримінальні правопорушення, віднесені законодавством інших країн до цього виду обвинувачення, всі правопорушення посягають на суб'єктивні права особи (статеву недоторканість, здоров'я, приватне життя тощо). Особливий порядок їх порушення пов'язаний із тим, що особа на власний розсуд оцінює діяння й завдану шкоду, а вже після її звернення по захист держава переслідує підозрюваного й реалізує провадження у формі й за правилами публічного обвинувачення.

Із наведеного щодо приватного обвинувачення та порівняння його з приватно-публічним, можемо дійти висновку, що сутність даної складової кримінального судочинства є відносно незмінною: обвинувачення, висунуте й підтримане приватною особою у зв'язку з порушенням її суб'єктивних прав, втілюється у відносно відокремлений вид кримінальної процесуальної діяльності. Таке розуміння внутрішнього змісту цього провадження відображається у працях науковців, які досліджували проблеми приватного обвинувачення [9; 10, с. 9].

Отже, необхідно зазначити, що приватне обвинувачення – це комплексне соціально-правове явище, яке: є складовою характеристики типу кримінального процесу, показником дії в ньому принципів змагальності і диспозитивності; відображає ступінь демократизму держави, який вводить різні за характером засоби вирішення кримінально-правових конфліктів (приватне, приватно-публічне й публічне обвинувачення); визнання державою права особи на судовий захист, його гарантування завдяки наданню особі можливості самій вирішувати питання про доцільність застосування до кривдника засобів кримінально-правового впливу; є засобом залучення особи до розслідування й вирішення кримінальних справ та наділення процесуальним статусом.

Таке багатоаспектне значення приватного обвинувачення передбачає і його відносну самостійність у межах кримінального процесуального права. Тому є всі підстави для підтримання позиції тих процесуалістів, які зазначають, що ставлення до кримінальних правопорушень приватного обвинувачення є своєрідним показником існування та рівня розвитку в суспільстві правової держави [11, с. 3] як такої, що забезпечує відповідні можливості для особи щодо захисту її прав, свобод та законних інтересів, у тому числі і за рахунок надання окремого засобу захисту – можливості звернутися за захистом своїх прав у формі приватного обвинувачення.

Варто зауважити, що в КПК України вказане провадження отримало правове регулювання як відокремлена складова процесуальної діяльності. Такий підхід законодавця більшою мірою відображає структуру кримінального процесуального права, в межах якого нині, як зазначає Н.В. Малярчук, інститут приватного обвинувачення виділяють як самостійний правовий інститут, що має певні процесуальні особливості [1, с. 187], і ми підтримуємо цю думку. Відповідно, існують усі підстави для того, щоб стверджувати, що специфіка виникнення й існування даного виду провадження повинна бути збережена й належним чином закріплена і надалі.

Стосовно процесуальної форми, то передусім на відміну від КПК України 1960 року, у чинному КПК України приватне обвину-

вачення як самостійний інститут кримінального процесуального права отримав власне нормативне закріплення у Главі 36 та низці інших норм, що містять положення, яких досі бракувало. До них належать: збільшення складів кримінальних правопорушень, у яких провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення (ст. 477); розширення прав як обвинуваченого (ст. 42), так і потерпілого (ст. 56); запровадження інституту угод (Гл. 35).

Однак, окрім вказаних позитивних моментів, зауважимо, що за чинною редакцією КПК України у справах зазначеної категорії передбачено обов'язкове проведення досудового слідства (ст. 477), яке закінчується складанням обвинувального акта (ч. 4 ст. 110). Тобто приватне за своєю сутністю провадження перетворюється на повністю публічну діяльність. Адже за ч. 4 ст. 110 цього Кодексу обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування; до того ж останнє є зразком публічного провадження. Це означає, що з моменту подання заяви потерпілий фактично усувається від процесу, а його роль і функції переходять до прокурора. Потерпілому надається право вплинути на процес у разі відмови прокурора від підтри-

мання державного обвинувачення (ст. 340 КПК України), а також у випадку укладення угоди про примирення (Глава 35 КПК України).

Такі ситуації цілком можуть виникати і у справах публічного обвинувачення, які свідчать, що єдиною особливістю справ приватного обвинувачення є те, що вони можуть бути порушені лише на підставі заяви потерпілого. Ця ситуація зумовлена тим, що поняття «обвинувачення» законодавець фактично обмежив актом висунення твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (п. 13 ст. 3 КПК України). Якщо інтерпретувати поняття «державне обвинувачення», офіційно передбачене в п. 3 ст. 3 КПК України, як поняття «приватне обвинувачення», то останнє можна викласти наступним чином: це процесуальна діяльність приватного обвинувача (потерпілого), що полягає в доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Згідно з аналізом КПК України як такої процесуальної діяльності приватного обвинувача (потерпілого) щодо доведення перед судом обвинувачення фактично не відбувається, бо вказану функцію замість нього виконують слідчий і прокурор.

Список використаних джерел:

1. *Малярчук Н.В.* Формування та розвиток інституту приватного обвинувачення / Н.В. Малярчук // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 11. – С. 184–187.
2. *Баулін Ю.В.* Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / Ю.В. Баулін, В.І. Борисова. – Х.: Кроссероуд, 2008. – 364 с.
3. *Смыкалин А.С.* Особенности судостройства, судопроизводства и исполнения судебных решений в период феодальной раздробленности на Руси в XII–XIV (на примере Новгорода и Пскова) / А.С. Смыкалин // Российская юстиция. – 2006. – № 5. – С. 64–69.
4. *Тертишник В.М.* Кримінально-процесуальне право України: підруч. / В.М. Тертишник. – [5-те вид., доп. і перероб.]. – К.: А.С.К., 2007. – 848 с.
5. *Музиченько П.П.* Практикум з історії держави і права України: навч. посіб. / П.П. Музиченько, Н.І. Долматова, Н.М. Крестоваська. – К.: Віктар, 2002. – 421 с.
6. *Орленко В.І.* Історія держави і права України: [посіб. для підгот. до іспитів] / В.І. Орленко, В.В. Орленко. – [2-ге вид., допов. та перероб.]. – К.: Паливода А.В., 2006. – 164 с.
7. *Смирнов А.В.* Типология уголовного судопроизводства: дисс. ... доктора юрид. наук: 12.00.09 / Смирнов Александр Витальевич. – М., 2001. – 325 с.
8. *Дорошков В.В.* Частное обвинение: правовая теория и судебная практика / В.В. Дорошков. – М.: НОРМА, 2000. – 144 с.
9. Право скіфів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/faculty/pravo/idp/Les_tema01idp.doc 57
10. *Малярчук Н.В.* Приватне обвинувачення як диференціація кримінально-процесуальної форми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Н.В. Малярчук. – К., 2010. – 18 с.

11. Гончарова А.Н. Криминологические основания преступлений частного обвинения: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / А.Н. Гончарова. – Красноярск, 2002. – 29 с.

12. Дорошков В.В. Руководство для мировых судей. Дела частного обвинения / В.В. Дорошков. – М.: НОРМА, 2001. – 272 с.

**Петро ЦИМБАЛ,
Ілля ДІКОВ**

ПРИВАТНЕ ОБВИНУВАЧЕННЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ ПОРЯДОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена історії становлення та розвитку інституту приватного обвинувачення у кримінальному процесі України. Окремо приділено увагу виокремленню недоліків у підході до розуміння та правової регламентації приватного обвинувачення у кримінальному провадженні та визначено напрями їх усунення.

Ключові слова: приватне обвинувачення; публічне обвинувачення; особливий порядок кримінального провадження; досудове розслідування; судовий розгляд.

**Петр ЦИМБАЛ,
Илья ДИКОВ**

ЧАСТНОЕ ОБВИНЕНИЕ КАК ОСОБЫЙ ПОРЯДОК УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА: ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Статья посвящена истории становления и развития института частного обвинения в уголовном процессе Украины. Отдельно уделено внимание выделению недостатков в подходе к пониманию и правовой регламентации частного обвинения в уголовном производстве и определены направления их устранения.

Ключевые слова: частное обвинение; публичное обвинение; особый порядок уголовного производства; досудебное расследование; судебное разбирательство.

**Petro CIMBAL,
Ilya DIKOV**

PRIVATE PROSECUTION AS A SPECIAL PROCEDURE FOR CRIMINAL PROCEEDINGS: THE HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS

The article is devoted to the history of formation and development of the institute private prosecution in criminal proceedings in Ukraine. Separately paid to the allocation of the shortcomings in the approach to and understanding of the legal regulation of private prosecution in criminal proceedings, and the directions of their elimination.

Keywords: private prosecution; public prosecution; a special procedure for criminal proceedings; pre-trial investigation; the trial.

